

Az endrődi csendőrsortűz

1935. március 20-án „csendőrsortűz oszlatta szét Endrődön a Független Kisgazdapárt jelöltjére várakozó tömege”.¹ A háromszor megismételt csendőrsortűz következménye: nyolc halott, köztük három nő – az egyik hét hónapos kismama – és vagy negyven sebesült. Mi történt? Ki a felelős? – kérdezte az események másnapján a Független Kisgazda című újság vezércikke – és kérdezzük mi is, immár hatvan év elteltével. Mert megválaszolatlan kérdések még most is adódnak. Mi közülük volt a választási trükkhöz, praktikákhoz az endrődi napszamosoknak, kubikosoknak, asszonyoknak, gyerekeknek?

Az 1935. március 31-re meghirdetett országgyűlési képviselőválasztásnak a gyomai választókerületben a kormánypárt hivatalos jelöltje dr. Rubinek István volt, aki mellett Zeőke Antal is indult, de az utolsó pillanatban (március 30.) visszalépett, és maga helyett javasolta dr. Rubinek István megválasztását. A Független Kisgazdapárt, amely akkor komoly ellenzéki szerepet töltött be, Andaházi Kasnya Bélát jelölte. Volt még egy jelölt, Tóth István endrődi ügyvéd, a radikális párt jelöltje, aki nem sok eséllyel indult.

A helyi Gyomai Újság február 9-én kezdte meg a választási kampányt, s attól kezdve mindvégig a kormánypárti képviselő mellett agitált. Öles betűkkel hirdette: „Magyar testvérek! Dr. Rubinek István budapesti ügyvéd, a Nemzeti Egység Párt gyomai kerületének hivatalos jelöltje, a Vezér hűséges katonája, a ma délelőtti gyorsal érkezik Gyomára!

*– Isten hozott, Rubinek István, hozzánk,
légy ügyünkben majd pártoló jó atyánk,
bizalmunkkal azért mi kitüntetésünk,
dícső múltad csak jót ígér minékünk.”²*

Ilyen és ehhez hasonló hangnemben írt cikkek népszerűsítik a helyi újságban a kormánypárti jelöltet, említést sem téve más jelöltekről.

Endrőd akkoriban csaknem 15.000 lelket számláló település volt. A falu szellemi elítje kormánypárti volt. Csernus Mihály apátplébános, a tanítók főnöke, a falu szellemi irányítója 1935-ben lépett be a kormánypártba. De kormánypárti volt a patikus, a főjegyző, az orvosok, a takarékpénztár igazgatója, és természetesen a tanítók. „Március 16-án megjelent nálam Andaházi Kasnya Béla... s kérte, támogatni legyek szíves. Ezt a kérést megtagadtam azzal, hogy már lekötöttem az Egységes Párt kormánypárt jelöltje mellett.”³ – mondja Csernus Mihály a vallomásaiban. „A nép nem tudott csak a Kisgazdapártba menni, itt tudott kenyeret remélni, itt fogadták fel őket a nagyobb gazdák béresnek, negyedesnek, felesnek, itt kapott munkát. Ez a hely vót az összekötő. Ez a párt segítette a nyomorult emberek előrehaladását. Vaszkó Mihály bácsi, Polányi Pista bácsi, Polányi Jóska bácsi – ezek vótak a halljakendek a Kisgazdapártban.”⁴

„Nem vót munkájuk az embereknek. Ezek a csőrök azt várták, hogy Andaházi jót ígér, jót mond. Mer ezelőtt mind ott álltak a kubikusok a községháza előtt a piactéren, oszt várták, hogy mikor kapnak munkát. A jányok meg mentek Németországba meg mindenüvé summásnak. Néha ínségmunkát kaptak a kubikusok: javították a gátat, csatornáztak. Mikor látta az előjáróság, hogy mán végképp éheznek a nép, hát akkor ahun vót javítani való, odavezényelte őket, oszt akkor adtak nekik egy kis krumplit, egy kis lisztet, miegymást.”⁵

¹ Független kisgazda: Politikai hetilap. V. évf. 5. sz. 1935 március 24. 1. old.

² Gyomai újság. 1935 március 16. 1. old.

³ Csernus Mihály apátplébános vallomása. M. Kir. Rendőrség Békéscsaba, 1935 III. 25.

⁴ Lapatinszkiné Polányi Mária (72) szemtanú visszaemlékezése.

⁵ Szabó Elekné Kovács Etelka (80 éves) szemtanú visszaemlékezése.

Március 20-ra, a gyűlés napjára is szervezett az előjáróság ínségmunkát, kb. 2500 személyt írtak össze nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy azok az emberek ne vehessenek részt a gyűlésen. Andaházi Kasnya Bélát is, ahol tudta, akadályozta a hivatal a gyűlés megtartásában. A jelölt Hunyán, Kondoroson és Endrődön kívánt beszélni választóinak ezen a napon. A szolgabíró Hunyán délután 2 órai kezdést jelölt ki, Endrődön fél 4 órát, de közben Kondoroson is meg kellett tartania a beszédét – ez teljességgel lehetetlen volt. Az endrődi gyűlés publikálását is megakadályozták, így Andaházi röpcédulát nyomtatott. „Polgártársaim! Mivel nem engedték kidoboltatni, ezúton tudatom, hogy szerdán délután ½ 4-kor a piactéren gyűlést tartok, amelyre minden ellenzéki érzelmű polgártársamat szeretettel meghívok. Aláírás.”

Más jelek is utalnak arra, hogy a gyűlést megakadályozni vagy legalább megzavarni igyekeztek. A későbbi jegyzőkönyvi vallomásokból: „Az endrődi iskolaigazgató névnapján a Domszögön lévő vendéglőben többen azt a kijelentést tették, hogy a gyűlés nem lesz megtartva.” „Az egyik endrődi orvos olyan kijelentést tett, hogy a gyűlés semmi szín alatt nem lesz megtartva, erre fogadtak is.”⁶ „Az tény, hogy a főszolgabírói hivatalba beadvány érkezett arról, hogy miután a gyűlést meg akarják zavarni, karhatalom kell.”⁷

„Tengersokan vótak. Ami nép csak elfért a piactérre, fej fej mellett. Meg a kövesúton, árokba, mindenütt. Csak épp a községháza előtt nem, ott csendörök vótak. Temérdek ember; ványiak is, gyomaiak is. Gyerekek is, asszonyok is, mindenki. Akkora kiszület, akkora várakozás vót, hogy nagyon. Az én anyám sose szokott menni gyűlésre, oszt még ő is ott vót. Azelőtt se, azóta se vót annyi nép az utcán a faluba. Vesztit érezte a falu. Mer jó vót az idő, gyönyörű tavaszi idő vót. Meg annyira mondták: Andaházinak nem szabad elmondani a kortesbeszédet – ezt suttofgta mindenki –, mert ő kisgazdapárti vót. Rubinek, az meg kormánypárti vót, oszt azt nyomta vóna be képviselőnek az előjáróság. Úgyhogy mindenki ott vót. Elmentek az emberek, mer amit nem szabad, az az érdekes.”⁸ „A bátyám (B. Kovács Lajos, az egyik áldozat) Gyomán is meghallgatta Andaházit délelőtt. Akkor hazament: Édesanyám, kizs van az ebéd? Mer megyek, Endrődön is meghallgatom Andaházit, olyan szépen beszél. Vót egy boxolóvas is a zsebibe a bátyámnak. A boncolásná vették észre, azt mondták, meg akarta a csendöröket támadni. Pedig nem. Csakhát... legíny vót, oszt, ugye, mindég verekedtek az endrődi legínyekkel, erre vót elkiszűve a bátyám.”⁹

Délután 1-2 óra tájban az ínségmunkások is abbahagyták a munkát, elindultak a gyűlésre. „A határba mindenfele húzódtak a kocsik egymás után a falu fele. A Berettyón túlról, Rigalyosról, Görügállásról. Jöttek kocsin, jöttek gyalog az ínségmunkások, özönlött a nép... kb. 840-en otthagyták a munkájukat, hogy részt vehessenek Andaházi programbeszédén, noha figyelmeztetve voltak, hogy ha a helyüket idő előtt elhagyják, nem lesznek kifizetve.”¹⁰

Az akkori gyomai hatalmasságok rangsorban: Pálka Pál főszolgabíró, Bakos József szolgabíró, Baricz Károly csendőralhadnagy. Baricz hat csendőrt vitt a gyűlésre. A gyűlést délután fél négyre hirdették meg. „Fél négy után – vallja Baricz Károly – fölmentem a folyosóra, a főszolgabíró hozzám lépett: Kérem, nem érkezett meg Andaházi, az idő eljárt, a gyűlés megtartását nem engedélyezem, a tömeget oszlassa szét. Erre kikiabáltam az udvarra: A törvény nevében felszólítom, hogy a községháza

⁶ Gyulai Kir. Törvénytörvény 1285/1395. 41. sz. jkv.

⁷ Gyulai Kir. Törvénytörvény 1285/1395. 41. sz. jkv.

⁸ Szabó Elekné Kovács Etelka (80 éves) szemtanú visszaemlékezése.

⁹ Rácz Mátýásné Kovács Lídia (82 éves) visszaemlékezése, aki B. Kovács Lajos áldozat húga.

¹⁰ Dávid Vince visszaemlékezéseiből.

Gellai István cipésmester feleségével. Gellai Istvánt a sortűz azonnal megölte, 1935. március 22-én, 23 éves korában temették el.

Roó Gáspárné Dinya Franciska az egyik áldozat. 43 éves korában halt bele a sortűz okozta sérüléseibe.

udvarát hagyják el, oszoljanak széjjel, menjenek haza. Erre a tömeg kifelé indult, agresszív magatartást nem vettem észre. Négy óra volt, ekkor érkezett meg Andaházi. A késés idejét a vallomástevők nem egyformán becsülik meg: Andaházi 12 percet mondott, a csendőr 30 percet. Ez a kérdés az embereknek egyébként nem okozhatott nagy problémát. Egyrészt mert már dél óta gyűlt a tömeg, másrészt mert a közel 3000 fős tömegben feltehetően legfeljebb tíznek ha volt órája. Különben is az volt a logikus, hogy ha már ott van az előadó, ott van a hallgatóság is, akkor meg lehet tartani a gyűlést. Így lehetett, mert, amikor a kifele haladó tömeg meglátta Andaházit, az elmentelben megállt. Hallottuk a kiáltozást:

– Megérkezett a jelölt, vissza az egész, s éljeneztek... Fenyegető magatartást ekkor sem tanúsítottak. Az udvarról kiszorult, és az időközben 3000 főre gyarapodott tömeg a községháza előtti járdát, az úttestet, az árkokat, a Hősök terét töltötte meg. A csendőrök a községháza udvarát ugyanis közben kiürítették, a nagykaput bezárták.”¹¹

A megérkező Andaházit azzal fogadta Bakos szolgabíró, hogy nem tarthatja meg a gyűlést, mert késett. Ő ebbe természetesen nem nyugodott bele. Mondta az őt virággal köszöntő és vállára emelő tömegnek, hogy nyugodtan várjanak, ha itt nincs engedély, akkor majd Budapestről kér engedélyt telefonon. De még a telefonálásban is akadályozták: „Kértem, hogy a községi főjegyző irodájában telefonálhassak a belügyminisztériumba, és reparációt kérhessek. Az endrődi főjegyző válasza: – Nem lehet, van itt nyilvános telefon... Azonnal a postához hajtottam, és a belügytől kértem engedélyt, hogy a gyűlés megtartható legyen, és ezt a rendelkezést a községházára adják le telefonon. Visszamentem a községházára, be akartam menni, de ott a karhatalom parancsnoka fogadott: – Nem engedem, hogy bejöjjön, jelölt úr. Visszamentem a postára, újból felhívtam a belügyminisztériumot, ott azt a választ kaptam, hogy Gyulára telefonáltak az alispánnak a jogorvoslás végett.”¹²

Tehát a gyűlés megtartására az engedélyt megkapta Andaházi. Viszont időközben a helyszínről eltűnt minden olyan hivatalos személy, aki a belügyminisztériumi enge-

¹¹ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. 13. sz. jkv.

¹² Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. 41. sz. jkv.

délyt fogadni és a gyűlés megtartását engedélyezni jogosult lett volna. Bakos vallomásából: „3 óra 50 perckor felhívtam a gyomai szolgabírósgot. Pálkával azonban nem sikerült beszélmem. (Pálka az események közvetlen szomszédságában, az endrődi plébánián tartózkodott Rubinekkal és Csernus Mihállyal – Kiss segédlelkész vallomása alapján.) Amikor láttam, hogy a tömeg a piactérre oszlik, magam is a gépkocsiba ülve Gyomára indultam.”¹³ Maga a szegedi ítéletábra is elismeri: „Az alispáni engedély Bakos József távozása folytán már úgysem volt foganatosítható.”¹⁴ Sőt: „A községi főjegyző is, miután Andaházi nyilvános telefonhasználatra utasította, eltávozott.”¹⁵

Ott maradt Baricz Károly csendőralkhadnagy a hat csendőrrel, Andaházi és a tömeg, amely egyre nőtt. Mindenfelől emberek, asszonyok, gyerekek igyekeznek a községháza felé. A hatalmas akácokra a piactéren 50-60 nyolc-tíz éves gyerek kapaszkodott fel, a Hősök szobra alacsonyabb részein is emberek voltak. „Igen sok volt az asszony, a gyerek, a számukat kb. 50-60%-ra teszem. Láttam ott asszonyokat karján gyermekükkel, egy asszony ott mellettem gyerekkocsit tolt el.”¹⁶ De nem a gyűlés kezdődött el, hanem a Baricz Károly által kért lovasrendőrök érkeztek meg Gyomáról. „Amikor Gyoma felől a két csendőrárör megérkezett és a tömegben keresztülment, a tömeg Andaházi felszólítására utat nyitott, meg azért is, mert mindenki féltette a testi épségét... Az asszonyok lárját csaptak: – Tegyétek el a revolvért! (A csendőrök közül ugyanis az egyik elővette.) A tömeg kétfelé vált, de nem tudott olyan gyorsan, amint a csendőrök mentek, ezért az egyik csendőr szárba vette a lovát így a ló – menni nem tudván – oldalazott, és a tömeg egy részét az árokba szorította, egy páran fel is buktak, gyerekek is. A tömeg egy része felszorult arra a járdára is, ahol a csendőrök voltak, amikor azonban azok elhaladtak, megint visszamentek. Amikor a csendőrök felé nyomult a tömeg, a csendőrök akkor kapták kézbe a fegyverüket.”¹⁷

„A két lovascsendőr jelentkezett Baricz Károly alhadnagynál, aki azt mondta nekik, menjenek a Szent János kápolnához (a Domszög előtt volt), vagyis a tömeg mögé, onnan támadunk, a kápolna előtt megállt mindkét csendőr, kardját feltartotta és levágta, azután a sortűz mindjárt el is dördült.”¹⁸ Egy tanú, aki Bariczhoz közel állt, az is így vallott: „Mikor a két lovascsendőr elment az alhadnagytól, hallottam, amikor azt mondta: Emberek, a saját érdekükben menjenek haza! – de ezt olyan halkán mondta, hogy csak azok hallották meg, akik közel álltak. Amint ezt elmondta, magából kikelve, toporzékolva az árok szélire ment és ott már mérgesen és hangosan azt kiabálta: – De most már menjenek!!! – abban a pillanatban eldőrdült a lövés.”¹⁹

„Láttam, amikor Faragó csendőr a tömeg közé lőtt. A lövés előtt kissé meg volt hajolva, zúzával betöltött, és mindjárt el is sült a fegyver. Hogy miért lőtt, nem tudom, az ablakból még rá is kiáltottam, hogy miért lőtt a tömegre. Én ugyanis sem mellette, sem megette, sem közvetlenül előtte embereket nem láttam... ő azonban ismét töltött és újra ilyen helyzetben lőtt. A fegyverét nem kapta fel a vállához a későbbi lövések során sem, hanem csak oldalt mozgatta... A szélső csendőr talán nem lőtt, mert az ő fegyverének a csöve felfelé állt.”²⁰

¹³ „A vádbeli alkalommal Endrődön tartózkodott Pálka Pál főszolgabíró Csernus Mihály apátplébánosnál.” Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. 41. sz. jvk. Kiss segédlelkész vallomása.

¹⁴ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. 46. sz. jvk.

¹⁵ Bakos József szolgabíró jelentése a főszolgabírónak. 1935. III. 23.

¹⁶ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. 19. jvk. Járóly József vallomása.

¹⁷ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Farkas István, Veres Béla, Dienes Izra, Maász István vallomása.

¹⁸ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Bartos Máté vallomása. De szinte szó szerint ezt vallják még sokan, pl. Dinya Mihály, Árvai János, Hornok Lajos.

¹⁹ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. jvk. Hertel Endre vallomása.

²⁰ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Veres Béla vallomása.

Az első lövések után egy pillanatig dermedt csend támadt, azután: – Ne féljetek, csak vaktöltés volt! „...hiszen az emberek viselkedése egyáltalán nem volt fenyegető. Olyan volt, mint vasárnap a prédikációnál szokott. A tömeg zümmögött, beszélgetett.

De nem vaktöltés volt. A lövés után egy asszony jajveszékelnéni kezdett, a fáról gyerekek ugráltak le, egy fiatalember pedig leesett a fáról (Mészáros Gyula 27 éves nap-számost a fáról lőtték le, meg is halt.)” „Én nagyon megijedtem, felkaptam az ötéves gyerekeket, avval menekültem.”²¹ „Amikor a lövést meghallottam, menekülni kezdtem, mert a kétéves kislányom a karomon volt.”²² „Timár Vince is, én is szaladni kezdünk, de Vince összeesett pont a kövesút közepén... próbált utánam jönni, de megint összeesett. Ugyanabban az irányban egy asszony is elesett... láttam azt is, hogy a lovascsendőrök nekiindultak a tömegnek és az egyik embernek a karddal a fejére sújtottak.”²³ „A szobron túl láttam az egyik barátomat, Gellai Istvánt elesni.”²⁴ „A Hősök szobra körül láttam két asszonyt halva.”²⁵ „A kápolna felé a tömeg szélén láttam Polányi Józsefnét felbukni, aki – mint hallottam, nem is a gyűlésre jött, hanem a tömegben lévő 7-8 éves gyereke keresésére indult.”²⁶ „Éreztem, hogy én is megsebesültem, az árok mellett összeestem... de azt még elestem után láttam, hogy a tömeg menekült, a csendőrök mentek utánuk, többször lőttek... a kövesúton már nem volt senki, csak néhány sebesültet láttam fetrengeni, erre eszméletemet vesztettem. Majd odajött hozzám a bátyám és ismeretlen asszonyok, azok segítettek. Én nem tettem semmi rosszat...” (Roó Gáspárné Dinya Franciska vallomása, aki két hónappal később bele is halt sebeibe). „Én a fejemen hátul a tarkómnál ütést éreztem, félig-fomán a földre estem, de azonnal felugrottam és a kezemet a sebre téve orvoshoz szaladtam.”²⁷ „A barátommal komáztam. Hallottam egy lövést... ekkor sebesültem meg én is... egy darabig szaladtam, de azután összeestem.” „Én már az első lövésre megsebesültem... egy ember behúzott az árokba...”²⁸

*Korabeli kép a temetésről,
1935. március 22.*

²¹ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Vaszkó Ilona vallomása.

²² Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Uhrin Imréné vallomása.

²³ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Fekécs Mátyás.

²⁴ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Kontra Antal vallomása.

²⁵ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Frolyó István vallomása.

²⁶ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Orbán Antal vallomása.

²⁷ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Kulik Sándor vallomása.

²⁸ Gyulai Kir. Törvényszék 1285/1935. Kajla István vallomása.

„Hordták be a véres halottakat a községháza udvarába. A folyosó mellett vannak nagy fenyőfák, azok alá tették le. Egyik jobban vérzett, mint a másik, ott tették le őket a fűre. Tizenegyet hoztak be oda, vót benne sebesült is. Ezt a Gellai Pistát, a községházáná vót takarító, úgy hozták be, hogy mán meg vót halva. Akkor Polányinét, kis, törékeny asszonyt, mintha most is látnám, hozták be véresen, négy kis árva maradt utána.”²⁹ „Az én bátyámat (B. Kovács Lajos) bevitték Gyulára a kórházba. Nem sokat szenvedett. Mire beértek a kórházba, mán meg is halt. Vót egy ványai kislány, annak udvarolt a bátyám, az is elgyütt velünk a temetésre.”³⁰ Még azon a napon meghaltak: Farkasinszky Lajos 38 éves kosárfonó, 4 gyermek apja; Gellai István 23 éves cipész, 1 gyermek apja; Gyuricza Bálintné Lapatinszky Veronika 30 éves, 4 gyermek anyja, 7 hónapos kismama; B. Kovács Lajos 24 éves legényember, gyomai lakos, napszámos; Mészáros Gyula 27 éves legényember; Polányi Józsefné Fülöp Mária 4 gyermek anyja; Privóczky István 63 éves napszámos.

Június 12-én a gyulai kórházban halt bele a sebeibe Roó Gáspárné Dinya Franciska 43 éves, 1 gyermek anyja. Tíz sebesültről tudnak a hivatalos iratok, de a falu kb. 40-45-ről. Voltak, akik csak az orvoshoz mentek el, a hatóságnak nem jelentették a sebesüléseiket. Voltak, akik még az orvoshoz sem mertek elmenni. Féltek.

A törvényszék 41300 pengő „vérdíjat” ítél meg. 16 felnőtt, 14 gyermek kapott kártérítést. Az árvák pénzét a gyámpénztárban helyezték el – kitéve az inflálódás okozta értékcsökkenésnek. A falut azonnal ellepték a nyomozók, a detektívek, maga a belügyminiszter is ellátogatott. Megtörténtek a feljelentések, megkezdődött a per először Gyulán, majd Szegeden, és a M. Kir. Kúriánál fejeződött be.

A szolgabíró és a csendőrök felelősségét már a per első tárgyalásán elvetették. Bakos József főszolgabírót a per idejére felfüggesztették az állásából, de egy hónap múlva, április 20-án már elfoglalhatta állását. Annak a csendőrnek a sorsáról, aki nem lőtt, így emlékeznek meg az emberek: „... az első tárgyaláson még egyenruhában vót, de mán a másodikon civilbe vót. Mán akkor nem vót egyenruhája.”³¹

Andaházi Kasnya Bélát a gyomai szolgabíróóság jelentette fel izgatással vádolva. A gyulai törvényszék október 1-én 500 pengő pénzbüntetésre vagy 25 napi elzárásra ítélte. A per Szegedre került, itt az ítéletet 4 hónap szabadságvesztésre változtatták. A Magyar Királyi Kúria 1936. április 21-én mindkét alsófokú határozatot hatályon kívül helyezte és felmentette Andaházi Kasnya Bélát.

Közben megtörténtek a választások 1935. március 31-én. Békés megyében hat választókerület volt, ebből ötben kormányparti győzelem született, csupán egy kerületben – a gyomaiban – ellenzéki képviselő lett a győztes: Andaházi Kasnya Béla. Országosan is kormányparti győzelem született: a 245 mandátumból a Nemzeti Egység Pártja 170 mandátumot szerzett meg, ez az összes mandátum közel 70 %-át jelentette.

1945 után mindig nagy ünneplések közepette emlékeztek meg a sortűzről a faluban. A 30. évfordulón szobrot állítottak a sortűz színhelyére, és emléktáblát helyeztek a községháza falára. A szobor egy kubikost ábrázol, a szoborablak lábánál a földön pedig 7 koporsót formáztak meg betonból. (Pedig az áldozatok száma: 8!) Az emléktáblára pedig egy név rosszul került fel (Mészáros Gyula helyett Bögre Sándor neve került fel), egy áldozat neve pedig lemaradt (B. Kovács Lajos).

1989-1991-ben főleg a Munkáspárt demonstrált az évfordulón. Ezzel párhuzamosan, tehát az utóbbi három évben vált szokássá, hogy a templomban március 20-án este 6 órakor gyászmisét tart a plébános, majd mise után gyertyákkal a kezükben kimennek az emberek az emlékműhöz.

²⁹ Szabó Elekné Kovács Etelka (80 éves) szemtanú visszaemlékezése.

³⁰ Rácz Mátyásné Kovács Lidia (82 éves) szemtanú visszaemlékezése.

³¹ Szabó Elekné Kovács Etelka (80 éves) szemtanú visszaemlékezése.

És... bármelyik fajta megemlékezésről is van szó, vannak olyan asszonyok, emberek, gyerekek, akik fekete ruhában jönnek, virágot hoznak, tovább ott maradnak, mint bárki, és ha nem hallják őket, felzokognak. Ők a halottak fiai, lányai.

Hornokné Németh Eszter

Polányi Mariska néni visszaemlékezése

Édesanyám el se ment a gyűlésre. Otthon ültek kint az utcán, aszúrozták a tűrőköző végit. Majd oszt valaki gyűtt, oszt mondta neki: – Mariska, a jányod ott van az Andaházi kocsjának a sárhányóján. Akkor édesanyám gyorsan magára kapott egy pargét ruhát, meg egy kis kockás gyapjúkendőt magára fogott, oszt ment keresni Jusztit. Féllette, tízéves vót még csak.

En meg a másik húgommal meg az öcsémmel mentem a ligetbe makkfa-levelet szedni tűzevalónak. Mikor gyűttünk visszafele, azt mondja egy ember az utcán: – Agyonlötték anyádot! A másik: – Meglőtték anyádot! Ordítva mentem hazafele a két gyerekkel, mán akkor ott vót édesanyámnak a húga. Megfogta a kezemet, oszt mentünk édesanyámat keresni a piactérre. Farkasinszky Lajos bácsi még ott feküdt a szobor háta megett, meg Mészáros Gyula, akit a fárú lőttek le. Gyűtt velünk szembe két csendőr. Az egyik a nénémnek a vállára tette a puskáját: – Állj, vissza, hova mész, rögtön agyonlőlek. Akkor engem nekilökött a néném a csendőrnek: – Ezt lödd agyon, ha mán az anyját agyonlötted! Vót a túrospad alatt is egy ember [hosszú faasztal, tejméket árultak rajta piackor]. Az egyszercsak kiugrott, szaladt a polgári iskola fele. A csendőrök utána lőttek, úgyhogy a kalapot le is lőtték a fejrű.

Édesanyámat oda tették a karácsonyfa alá, ott tanátuk meg a községháza udvarán. Odament hozzá édesapám, letérgyelt hozzá, megemelte. Addig odaért egy csendőr: – Mit keresel itt, takarodj innen, meg mást is mondtak. Akkor sánta Urbán jegyző odaszót: – Hozzá ne nyúljanak ahho az emberhő, az a feleségit fogja... Ahogy édesanyám előfogta a kockás kendőit, ott érte a golyó. A kezit teljesen szétromcsolta, meg a tüdeje kapott lövést. Hátú nem vót egy lyuk se a kendőn, úgyhogy még utána abbú a kendőbű nekünk csináltak nagykabátot. Száz lébű kimosták a vértű, azután megvartták. Másnap gyűtt hozzánk a belügyminiszter, meg egy csendőr. Mondom a csendőrnek: – Menjen innen, biztos maga lőtte agyon édesanyámat! Aszongya: – Ne ríjja, kisjányom, én nem is idevalósi vagyok, nem lőttem agyon senkit se. Azt ígerte a belügyminiszter, hogy maj' gondoskodik rullunk. Mikor eltemettük édesanyámat, kigyűtt az árvaház, hogy elvisznek bennünköt. Én akkor, tizenhárom éves vótam, átötletem édesapám térgyit, hogy ne adjon oda bennünköt, én mindent megcsinálok, de ne adjon oda bennünköt. Hát oszt akkor édesapám aszonta, hogy nem ad oda bennünköt. Úgyhogy mindenki ment szolgálni – amerre látott. Eltemettük édesanyámat március 22-én, én mán egy hét múlva mentem a bolgárokho [kertészek] dógozni, így telt a fiatal életem.

Kaptunk 1500 pengőt négyen testvérek, ez be vót téve az árvapénztárba. Úgyhogy mikor férhőmentem, 20 pengőt kaptam, ez vót a járandóságom. Édesapám is kapott 1600 pengőt, az oszt vett négyőnknek másfél kertet a Templomzugba. Ennyi vót.

Teljesen érthetetlen. Megmagyarázhatatlan. Olyan nyomorultak vótak ott azok az emberek – örütek vóna, ha a kisgazdákű megkapják azt a kukoricafődet negyedibe vagy harmadába, vagy azt, hogy kanász legyen, vagy azt, hogy béres legyen. Ezért ment oda az a sok csóró. Hogy legalább a kenyérnek valója meg lenne a családjának.

Privóczi István bácsi is ottmaradt szegény a földön. Pedig csak gyűtt haza a vetemínyfődrű, vót nála egy gereblye meg a kapa. A hídná odament hozzá egy csendőr, elvette tülle. Aszongya István bácsi: – Hát mér veszed el, hát odavótam vetemínyezni. Elvették. Nem ment el 50 métert, mikor a másik csendőr karddal fejbecsapta az őreget a kövesúton. Pedig csak gyűtt a vetemínyrű hazafelé. Lapatinszki Veronka, az meg állapotos vót. Két hónapja lett vóna még hátra.

Úgyhogy én ezekkel a gyűlésekkel úgy vagyok: – No, csak programbeszédezzetek, én felé se megyek, énnekem van elég emlékem a programbeszédrű. De azért mikor lehet vóna csapni rajtuk, mégse csaptam. Az ötvenes évekbe megállt a házunk előtt egy ávos kocs. Hogy meggyűtt Pálka Pál főszolgabíró a fogságű, oszt letartóztatták, ekkor meg ekkor lesz Gyulán a tárgyalása, menjek el. – Én nem megyek. Nem vagyok rájuk kíváncsi. Az anyámat úgyse adják vissza, ők meg mán megöregedtek, énnekem mán olyan mintegy, hogy micsinálnak velük.